

Е.Г. Циганкова

ЧАС ЗГАДАТИ

2011 рік – рік ювілейний: у січні виповнилося 140 років з дня народження видатного українського вченого, основоположника вітчизняного сходознавства Агатангела Юхимовича Кримського. Його життя було складним та неоднозначним, були в ньому періоди визнання і жорстоких переслідувань з боку влади, високої поваги у науковому середовищі і політичного цькування.

Сьогодні, коли вшанована його пам'ять, функціонує академічний інститут, названий його іменем, існує досить велика література про нього, видана велика частина його наукової спадщини, є бажання ще раз нагадати деякі обставини з біографії вченого, тим більш що, як виявилось, в уявленні широкого загалу українців і досі справжні події переплутані з легендами та вигадками, особливо ті, що стосуються останніх днів його життя.

Хто знає, яка містична сила водила його рукою, коли він, молода, тридцятирічна, людина, успішний професор Лазаревського інституту живих східних мов, автор багатьох наукових праць, улюблений лектор студентів, а до того ж відомий україніст, а ще й поет, прозаїк і перекладач, написав про себе рядки, які й досі шокують: “Надпишіть, що був я злочинець і загинув з тортури...” Зловісне пророцтво збулося через сорок років, а що було до того, коротко нагадаємо.

Року 1918 вчений переїхав в Україну за запрошення В.І. Вернадського, щоб узяти участь у створенні Української академії наук, розробці документальної бази нової установи – ідеологічних засад, проекту структури, наукового складу, принципів керівництва. Обставини склалися так, що він, обраний на неодмінного секретаря, невдовзі став фактичним керівником і виконавцем як організаційних, наукових, так і господарчих справ.

Новостворена установа, за задумом розробників проєкту, повинна була бути підпорядкована державі, стати координатором її наукової політики, а це означає повну залежність від державного апарату фінансово й організаційно. Треба пам'ятати, що 20-ті рр. були часом докорінних перетворень: змінювалися уряди, йшла громадянська війна, зростала господарська нестабільність, руйнувалися звичні життєві стосунки... про це написано багато. І ось на тлі тих подій неодмінний секретар вів наполегливу боротьбу за збереження УАН, і завжди саме він опинявся безпосередньо у контакті з владою. А для того потрібні були велика енергія, воля і певні дипломатичні здібності¹.

У 1921 р. нарешті встановилась радянська влада, разом з нею прийшла деяка стабільність, а водночас прийшли тиск і насильницька ідеологізація науки, які втілював малокомпетентний бюрократичний апарат, що розвивався і розростався шаленими темпами. Кримському вдавалося виводити академію з тих перипетій, а ще й розбудовувати її науковий склад. Сучасники відзначали, що саме йому належить заслуга збереження установи, вільної від політичної кон'юнктури і у виборі своїх членів.

Протягом 20-х рр. під керівництвом та за безпосередньою участю неодмінного секретаря в Академії була заснована видавнича база, вироблені засади і процедура обрання в її склад науковців всіх рівнів, створені і затверджені на державному рівні “Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії наук”, вийшов друком перший том “Російсько-українського словника” і декілька його наступних окремих випусків, які публікувалися впродовж 1926–29 рр. Перу самого Кримського належать перші україномовні сходознавчі твори: “Історія

Персії та її письменства”, “Хафіз та його пісні”, “Історія Туреччини”. Тоді ж були організовані і розгорнули діяльність низка сходознавчих комісій: Гебраїстична комісія, Візантологічна комісія, Комісія для дослідів з історії Близького Сходу, Тюркологічна комісія, що дозволило виявити наявні сходознавчі сили України і залучити дослідників Сходу з інших регіонів, зокрема з Криму.

Нерівна боротьба “Найвищої наукової установи” з державним апаратом завершилася на початку 30-х рр. горезвісним процесом СБУ. Академія наук оголошена була осередком націоналістичної, контрреволюційної діяльності; трагічна доля чекала на деяких академіків, зокрема С.О. Єфремова, М.Є. Слабченка, М.І. Яворського, багато співробітників, а також цілі верстви української інтелігенції були репресовані, інші потерпали від “чисток” і цькувань. Що ж до Агатангела Юхимовича, то він втратив вплив і навіть право займати керівні посади й жив на мізерну академічну пенсію, на яку навіть не міг полагодити чоботи; але майже десятиріччя наполегливо працював “у стіл” і саме в той час створив свої фундаментальні твори “Історія нової арабської літератури” і “Хазари”. Лише у 1938 р. про нього згадали: він був запрошений до академічного Інституту мовознавства для керівництва аспірантами. У 1939-му ніби до нього повернулася минала слава і популярність: у зв’язку з приєднанням Західної України було створено відділення Академії наук у Львові, а тут добре пам’ятали видатного сходознавця та україніста ще з дорадянських часів. Його лекції збирали численних слухачів, держава нагородила його орденом Трудового Червоного Прапора, присвоїла звання заслуженого діяча науки, широко відзначила семидесятирічний ювілей... З початком війни Кримський раптом зник, і нікому не відомо було, що з ним, навіть в Академії, куди звернулася його сестра Марія Юхимівна, їй відповіли, що і там нічого не знають². До того ж згідно з практикою тих часів ім’я вченого, як і його науковий доробок, ніби перестало існувати. Деяка інформація з’явилась аж після реабілітації в 1957 р., але і після того громадськість довго не мала звістки про те, що ж саме сталося із вченим. По-

шепки розповідали про страшні обставини його загибелі, складалися справжні легенди і про пожежу в школі, в якій живцем згоріли політичні в’язні, і про кончину у вагоні потяга і т.ін. Як не дивно, подібні вигадки побутують і сьогодні, хоча про вченого існує вже велика дослідницька література³. Саме ця обставина і наштотувала автора цієї статті знов звернутися до подій 1941–42 рр.

З кінця 50-х рр. твори Кримського багато разів видавали, особливо його поезії і художню прозу, вшановували ювілеї. Але справді приголомшливе враження справила у 1990 р. стаття І. Ільєнка “Хватальна евакуація”³. Це огляд слідчої справи академіка, публікація якої стала можливою після того, як у ході горбачовської “перебудови” були відкриті архіви КДБ. Отже, широкому загалу стали відомі обставини арешту, зміст звинувачень і безглузких допитів, документально підтверджений факт смерті в Кустанайській в’язниці. А невдовзі з’явилася можливість встановити інші подробиці тих трагічних днів.

Наприкінці травня 1992 р. в Президію Академії наук надійшов лист, адресований “Начальнику” Академії наук. Його автором був селянин Іван Юхимович Гречихін, літня вже людина, мешканець селища “Строїтель” Белгородської області, який сповістив, що перебував у Кустанайській в’язниці в одній камері з Кримським.

Під час зустрічі Іван Юхимович розповідав⁴:

Народився у 1910 р. у заможній селянській родині у с. Покровка Курської губернії. У 1930 р. їхнє господарство було щент зруйновано поборами, відібрано все – млин, коні, хату. Родина подалася до Харкова і там якось перебивалася теслярством. У 1932 р. Гречизін був призваний до армії і, як син куркуля, зарахований до тилового ополчення. Службу проходив на Далекому Сході на будівництві тунелю. Там скоїлося лихо – важка травма хребта призвела до повної інвалідності. Лежав довго, а коли почав потроху дибати, був комісований та переправлений до Харкова. Видали довідку від штабу, яка надавала йому право на повне забезпечення, а йшов тоді 1933 рік.

Він подав ту довідку до відповідної інстанції, та через декілька днів з’ясувалося, що її загубили. Іван Юхимович почав її

розшукувати, і досить наполегливо. Спочатку точилася звичайна бюрократична тяганина, під час якої в нього поступово вилучили всі документи, а потім заарештували. Трапилось це у грудні 1940. Тут і виявилось, що він належить до баптистів. Отже, перетворився на політичного в'язня. Три місяці перебував в одиночній камері, – пам'ятає, що слідча, жінка років під 40, з наганом у руці погрожувала смертним вироком, якщо не зречеться віри, але в'язень чомусь був упевнений, що не помре...

Далі продовжуємо прямою мовою: “У 1941 р. нас евакуювали з Харківської в'язниці 23 тисячі в'язнів. Котрі були при здоров'ю, пішки йшли до Валуєк, інвалідів везли у вагонах. У Валуйках простояли ми 11 днів, [чекали] покидає конвой, а після повезли нас в Казахстан. До Кустаная ми 36 днів їхали. Загонять у тупик – стоїмо і стоїмо... Дуже тяжко було, ні хліба, ні води, ні повітря. Помирали дуже багато, викидали під откос, і все.

Приїхали до кустанайської в'язниці⁵, лазню пройшли. Вошей було стільки, що їх лопатою гребли, як перетрушували одержу. Коли ми опинилися в камері, я побачив – дідок біля мене лежав, скося на мене поглядав.

– За що ж Вас заарештували? – питає.

– За начальника життя.

– А що ж то за начальник життя?

– А той, що все створив.

– Тоб-то Ви християнин?

– Да, – говорю.

– Я також християнин. Я Кримський. Агатангел Юхимович Кримський.

– А Вас за що?

– Да не хотів евакуюватися...

Дідок він був худорлявий, вище середнього росту, одягнений в сірий плащ, лляний костюм простий, шляпа була, дві пари окулярів, і більш нічого не було у нього в руках. Так ми познайомилися.

У камері було дуже тісно, один біля одного, хоч на нарах, хоч на підлозі матраси. Кримський спав на ніжніх нарах, какава була молодь – дещо вище.

А вікна позамерзали, [біля них] ніхто не лягав, а я лягав – там свіже повітря; з камери справжня спека, а до середини неможливо повернутися – страшенний сморід. Ну, люди хворі, харкають, лапшу витягають – легені, їм розмовляти тяжко, лежать, стогнуть. Там можна було пропасти за

тиждень. Скільки людей позадилося без повітря. Один професор-грузин, здоровий був, з собою кошму носив, а задихнувся. Вмирали, вмирали, їх витягали...

У камері хворих годували добре. 600 г хліба і 3 рази на день гаряче, хоча рідке, але все ж... У спільних камерах – 300 г хліба, чай, і все. Вмирали багато.

Бесідовали ми [з Кримським] про життя, про Біблію, про вічність, [він пояснював], що вічність – це потік. Там вчені люди були, багато народу. Агатангел Юхимович підходив до людей, розмовляв, розповідав, його всі слухали. Не було в ньому ні жаху, ні злоби, ні відчаю. Він світлий був, для багатьох був втіхою. Ми були разом, нас укріплювала віра. Підходили до хворих, нічого не боялися, між заразними хворими їли. Вот 10 мисок дадуть – ці поїдять, а миски не миють. Ціми мисками 40 чоловік їли, хто оближе, хто-как, але не заразилися же, слава Богу. Бог завжди охороняє. Це диво предивне... у мене нічого не боліло, лише слабкість. Кримський не кашляв, тільки слабкість велика, голова бовтається.

В останні дні став слабшати, і його забрали в іншу камеру, яка у них особлива була. Коли його виводили, він підняв руки й промовив: “Зустрінемось там, на небесах...” Він просив сповістити про нього. Я спросив: “Яка ж Ваша адреса?” – “А моя адреса проста: Київ, Академія наук, Кримський, і все”. І днів через два рознеслось по всім камерах: “Кримський помер! Кримський помер!” Я все це запам'ятав і більш як 40 років мучився, коли передам в Києві. І ось щастя – дожив.

Похорон дуже важкий був. Зима сувора, морози більш як 40°. [Померлих] роздягали повністю, складали трупи штабелями біля двох метрів висотою в два ряди, метрів на 30 трупи лежали. Я особисто сам бачив ті трупи. А коли потіплішало, копали обшук яму і вивозили вночі на конях. Ящик грузили, ніяких позначок не було. Складали обіч і закопували хто там...”

Розповідь Івана Юхимовича дає відповідь на запитання, яке іноді виникало у сучасників, чому Україна не докладає зусиль, щоб перевезти та перепоховати прах свого закатованого сина: в нього немає могили. Якось у приватній бесіді його син, Микола Агатангелович, розповів, що після реабілітації батька він поїхав у Кустанай і на тому місці, де мала бути в'язниця, знай-

шов заасфальтований майданчик з розташованими на ньому якимись виробничими будівлями.

До сьогодні не знайдено жодного документа, листа, згадки щодо ставлення Агатангела Юхимовича до віри, до релігії. Його учень О.Й. Прицак якось при нагоді засвідчив, що вчений тих проблем не торкався і не цікавився ними. Однак люди з його найближчого оточення вважали, що це не так. Справді, він не відвідував церкву, не виконував обрядів, але віра в нього була справою глибоко інтимною й належала до самих глибин його внутрішнього “я”, куди ніхто не мав права втручатися. Що ж до бесід зі співкамерниками, серед яких були й харківські віруючі, то його енциклопедичні знання, розуміння релігійних питань і унікальна пам'ять дозволяли знаходити відповіді і розраду для в'язнів.

Загалом, Агатангел Юхимович був складною людиною, і досі немає спроби відтворення його психологічного портрета. З дитинства він мав слабе здоров'я і водночас унікальний творчий потенціал, який знайшов своє втілення в багатьох наукових творах, у літературній творчості, зокрема в поезії. Жадоба творчості відбивалася і в його багаторічній роботі зі створення Академії наук.

Він мав неоднозначну вдачу – вибуховий, водночас нервовий, нібито слабкий, але вольовий, неперевершений у диспуті, майстер переконувати. У стосунках із владою дуже дипломатичний. І в пресі, і в розмовах від нього іноді чули: “Я комуніст, може, й не стовідсотковий, а більшовик з мене міг би бути непоганий”. Наркомосівських зверхників це не дуже переконувало – йому недовіряли, а колег неприсмно шокувало, але тактика себе виправдовувала, і кінець кінцем Кримський досягав поставленої мети – чи то стосовно проблеми фінансування Академії, чи то вибору нових академіків, чи то захисту установи від зайвих політичних втручань. І це було безперечним фактом. Так, М.П. Василенко, якому не дуже імпонували особисті якості Агатангела Юхимовича, змушений був визнати: “В том, что Академия спасена, – величайшая заслуга А.Е. Крымского. Это я должен засвидетельствовать стократно, по совести. Нужно было иметь много ловкости и восточной практической хитрости... чтобы провести акад[емию]

между Сцилою и Харибдою и в течение 6 лет сохранить ее невредимой, почти такой же, какой она была при основании, с ее строго научным, далеким от политики характером”⁶.

Особливу твердість характеру і непохитну принциповість вчений демонстрував, коли йшлося про науку. Якщо він бачив неточність, помилку у будь-якого авторитетного автора, обов'язково на неї вказував, вів гострі дискусії з колегами з приводу положень, які вважав хибними. Він без остраху розпочав бурхливу полеміку із самим всевладним наркомом М.О. Скрипником, з яким виникли великі розходження у правописній справі. Скрипник стояв на чолі Державної правописної комісії при НКО і спрямовував її роботу в бік наближення системи правопису до галицької традиції. Кримський “галицькі тенденції” у мові і в правописі вважав за шкідливі і для наддніпрянців, і для самих галичан, оскільки вбачав у тому відрив від живої мови і колонізацію. Позицію Скрипника вважав за ненаукову, а самого наркома – за некомпетентного в правописних справах. Кримського не злякало, що високпосадовець не зник до такого непослуху і зайняв позицію неприхованої особистої ворожості, яка дорого обійшлася вченому.

Ми знаємо різні іпостасі Кримського: одного – слабкого, хворобливого, нервового, який скаржився на здоров'я, часто густо пророкував собі близьку смерть, але знаємо й такого, що міг організувати академічне середовище, стати на захист колеги, якщо той потрапив у якісь непорозуміння з владою, такого, що твердо відстоював свої наукові принципи. Саме та воля надала йому сили витримати чвари і наклепи 30-х, арешт, безглузді допити і, нарешті, нелюдські умови тюремної камери. І не втратити в тих умовах людської гідності.

Але був ще один Кримський, який зостався у пам'яті його сина Миколи. Він так писав у приватному листі: “... говорити про Агатангела Юхимовича у загальних словах неможливо: він був людиною незвичайною, таких я більше у своєму житті не зустрічав, хоча за своїм фахом авіаційного штурмана проколесив “від Москви до самих до окраїн” і, природно, зустрічався і спілкувався з багатьма людьми.

Його як би оточувала атмосфера до-

брати, чесності, порядності, взаємної уваги і поваги. І велика подвижницька працелюбність. Соромно було в його присутності робити будь-що не так, погано...”

На прохання автора статті Микола написав невелике есе, присвячене батькові:

Слово про рідну людину

На тихій вулиці в містечку Звенигородці, що на Черкащині, стоїть двоповерховий будинок, на якому руками шанувальників батька встановлено меморіальну дошку: “Тут жив і працював видатний український вчений, Заслужений діяч науки академік Агатангел Юхимович Кримський”.

Та основне його життя та праця були на крутенькій київській вулиці Мало-Підвальной, яку він долав майже щодня з 1918 року, прямуючи до Академії, університету на Володимирську. Дві кімнати в комунальній квартирі були вщерть заповнені полицями з книгами, рукописами, робочий стіл був священним місцем, і ніякого натяку на розкіш, все дуже скромно, лише найнеобхідніше для життя і праці. Такі ж умови були створені і в звенигородському будинку.

Лише неповних дванадцять років я мав щастя бути разом з ним, але відчув за ці роки повну силу батьківської любові та піклування. Теплий погляд татусевих очей супроводжує мене і зараз. У сім'ї панував лад, що свято підтримувала Марія Юхимівна, – чуйність, взаємоповага, розумна сімейна рада в складних питаннях. Найбільше свято для сім'ї – це приїзд Агатангела Юхимовича до Звенигородки на так званий відпочинок та його відвідини в Києві. У ранньому віці для мене – це неймовірні вечірні казки, дозвіл бути присутнім на сімейних бесідах, а трохи пізніше – мандрування по Звенигородщині, по Дніпру, в Крим, відвідування вечірніх вистав Київської опери та ін. А скільки радості давала дружна робота в садку або при заготівлі дров на зиму!

Найстрашнішим покаранням були для мене слова: “Микольцо, сьогодні я з тобою не розмовляю”. Що читати, яку музику слухати, як і що робити корисно і якісно – на всі ці питання я завжди отримував від татуся вичерпні відповіді.

Агатангел Юхимович був надзвичайно чесною, ввічливою і чуйною людиною, розумів чужий біль і в силу своїх можли-

востей допомагав людям і словом, і ділом. А людей з поламаними долями в 30-ті роки було дуже багато. Ламала доля і цю сім'ю. У 1929 році за 58-ю статтею пішов етапом на Далекий Схід, у Шкотовську тюрму, молодший брат Агатангела Юхимовича – Юхим. Він повернувся лише в 1934 році зламаною, хворою людиною. Йому я повік зобов'язаний грамотністю та реальним поглядом на життя.

У тому ж печально пам'ятному 29-му був заарештований, засуджений названий син і улюблений учень Агатангела Юхимовича, Микола Захарович Левченко, якому я завдячую життям. А його власне життя трагічно обірвалося після повернення (через душевну хворобу) з Біломорканалу. Я вже не кажу про репресії щодо колег та учнів Агатангела Юхимовича. Треба віддати йому належне – він мужньо сприймав ці події, хоча знав, що і над ним занесена сокира людоловів. Вся сім'я тривожила за нього і не дуже вірила короткочасним (ювілейним) почестям 41-го року. Тягар висів над усією сім'єю, але татусь своєю поведінкою нікому з близьких та рідних не зраджував своїх переживань.

Надзвичайно теплі, дружні відносини, незважаючи на важкі часи, були в Агатангела Юхимовича з його учнями, аспірантами та студентами, і в Києві, і в Звенигородці, куди вони виїздили влітку. Вміння вислухати співрозмовника, знайти з ним спільну мову, переконати його і не поступитися в принципових питаннях мене вражало. Як і здатність його блискавично переходити на мову співрозмовника: з Тауфіком Гавриловичем Кезьмою – арабською, з Луїзою Беккер – німецькою, з мадам Летє, яку доля якимось чином закинула у Звенигородку, – французькою, не кажучи вже про співбесідників поляків та євреїв.

Але душу відводив Агатангел Юхимович у розмовах з людьми нашого, Шевченкового краю, в селах і в місті. Мав він тут багато знайомих. Він багатьох знав, і всі його знали. Вражало також працездатність татуся. Після насиченого дня загорялося світло на другому поверсі і не гасло до другої-третьої години ночі. А писати йому було дедалі важче, бо хвороби насідали, а зір катастрофічно слабнув. Зв'язував двоє окулярів і так писав.

Війна застала нас у Ялті, під час загострення хвороби Агатангела Юхимовича.

веча. З великими труднощами довів нас до Звенигородки вірний господар Василь Минович Мірошніченко, що піклувався побутом татуся ще з двадцятих років. І відтоді кожного дня я супроводив Агатангела Юхимовича на пошту і телеграф. Ця кореспонденція адресувалась Академії та Марії Юхимівні, що була в Кисві. До найчорнішого дня в моєму житті – до 20 липня 41 року. Ми збиралися на пошту, коли під'їхала “смочка” з працівниками НКВС, і татусь разом з ними піднявся на другий поверх. Через хвилин сорок всі вони зійшли вниз і Агатангел Юхимович у надзвичайно пригніченому стані подав мамі записку та сказав: “Шура, мене вызывають в Киев, я оттуда дам о себе знать, берегите Мыкольцо, позаботьтесь о Симе”. Він попрощався з мамою, пригорнув мене до себе і довго-довго цілував.

А потім машина поїхала, але повернулася через 2 години. Дорога на Київ через Лисянку вже була перерізана німцями. Військові наказали мені винести в машину подушку і ліки від серця для татуся. З машини його не випустили, і він не прощався, тільки змахнув рукою. Більше ми його не бачили. Потім ми прочитали ту записку-доручення: “Терміново викликаний в Київ, доручаю свій дім й мого сина Миколу його матері, Олександрі Семенівні Каштановій. Підпис: академік-орденоносець А.Ю. Кримський”.

А далі пішли скрутні часи: окупація, післявоєнна розруха та голод, але була й надія, що не справдилася. П'ятнадцять років минуло, перш ніж отримали вичерпну відповідь від Прокуратури УРСР та Військової колегії Верховного Суду СРСР про долю Агатангела Юхимовича. А по-

слано було нескінченну кількість запитів, листів усім – починаючи від Президії АН УРСР і кінчаючи Головою Президії Верховної Ради СРСР.

Збережу до останніх днів безмежну вдячність до Президії АН УРСР, академіків Булаховського, Білодіда, Білецького, учнів Агатангела Юхимовича Катерини Петрівни Дорошенко, Марії Бойко і невідомих мені науковців за те, що в складні часи п'ятдесятих років вони знайшли в собі мужність сказати про нього правдиве і добре слово, що дало можливість у 1961 році отримати документи про повну реабілітацію академіка Кримського. Реабілітовані посмертно і Юхим Юхимович Кримський (у 1990 р.), і Микола Захарович Левченко (в 1973 р.).

Дуже важко було зберегти спадщину Агатангела Юхимовича: бібліотеки київську та звенигородську, рукописи, архів.

Щира подяка працівникам Центральної наукової бібліотеки АН УРСР за те, що в повоєнні часи змогли прийняти від сім'ї цю спадщину в термінові строки і зараз зберігають її достойно. Не можу не сказати кількох слів щирої подяки красзнавцям Звенигородщини товаришам Ткаченко, Кучеренко, Хоменко, Григоровичу і багатьом іншим, що доклали чимало зусиль, щоб увічнити пам'ять Агатангела Юхимовича на рідній землі Шевченкового краю. З великим жалем і скорботою та водночас із гордістю прийняв я до серця повідомлення в “Літературній Україні” Івана Олександровича Ільєнка від 25 жовтня 1990 р. про останні муки любого татуся. Мій дорогий Агатангел Юхимович жив і помер чесною і порядною людиною, вічна йому пам'ять.

¹ Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості / Ін-т сходознавства ім. А. Кримського НАН України. – К.: Стилос, 2006. – 564 с. з іл. (Наукова спадщина сходознавців).

² М.Е. Крымская – в Президиум Академии наук // Архів Президії АНУРСР. – Ф. 251, оп. 1. – Лист без нумерації.

³ І. Ільєнко. Хватальна евакуація. За слідчою справою А. Кримського // Літературна Україна, 1990, 25 жовтня.

⁴ Повний текст інтерв'ю з Іваном Юхимовичем Гречихінін публікується вперше.

⁵ Іван Юхимович прибув 6 листопада, А.Ю. Кримський – дещо раніше – 30 жовтня.

⁶ Василенко М.П. Лист до В.І. Вернадського від 25 квітня 1926 р. // Архів АНСРСР. – Ф. 518, оп. 3, спр. 234, арк. 7–8.